

İBNU'L-HÂCİB İLE MOLLA HALİL ES-Sİ'İRDÎ'NİN EL-KÂFİYE ADLI ESERLERİNİN MUKAYESESİ

Ahmet TEKİN*

Öz

Bu çalışmada, VII/XIII. Yüzyılın önemli dilcilerinden olan İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249) ile son dönem Osmanlı âlimlerinden biri olan Molla Halil es-Si'irdî (ö.1164/1750)'nin Arap gramerine dair kaleme aldıkları "el-Kâfiye" adlı eserlerinin karşılaştırması yapılmıştır. Bu bakımdan bu iki risale içerik, konu sıralaması, tanımlar, ta'liller, örnekler ve şahitler açısından mukayese edilmiştir. Bu mukayese neticesinde söz konusu eserler arasındaki benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca iki Kâfiye'nin mukayese edilmesi için yer yer Molla Halil'in el-Kâfiye'yi şerh etmek için kaleme aldığı el-Kâmûs isimli çalışmasına da bakılmıştır. Bununla birlikte İbnu'l-Hâcib ve Molla Halil es-Si'irdî'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbnu'l-Hâcib, Molla Halil, el-Kâfiye, Nahiv.

COMPARISON OF IBNU'L-HÂCİB AND MOLLA HALİL es-Sİ'İRDÎ'S KÂFİYE BOOKS

Abstract

In this study we have compared the two works which are named as al-Kafiya and one of them was written by an important linguist of VII/XIII. Century Ibn al-Hacib (d.646/1249) and the other was written by an Ottoman scholar who lived in the last epoch of the Empire Molla al-Halil (d.1164/1750). Accordingly these two booklets were checked in terms of content, order of subjects, definitions, justification, examples and evidences (al-shawahid). We have tried to determine the similarities and differences of the two works through this comparison. Besides, sometimes we applied to al-Halil's work that he wrote to explain His al-Kafiya also to compare the two "al-Kafiya"s. Additionally we have given short information about Ibn al-Hacib and Molla Halil al-Si'irdi's life and works.

Key words: Ibn al-Hacib, Molla Halil, al-Kafiya, Nahiv.

Giriş

İbnu'l-Hâcib, Arap gramerinin en eski eserlerinden olan Sîbeveyh (ö. 180/796)'in el-Kitab'ı ve bu alandaki önemli çalışmalardan biri olan Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin el-Mufassal'ı için birer şerh kaleme almıştır. İbnu'l-Hâcib, bunlardan elde ettiği birikimi muhtasar bir risalede toplamaya karar vermiş ve el-Kâfiye adlı risalesini telif etmiştir. Bu eser yazıldığı günden bu yana büyük bir beğeni kazanmıştır. Nitekim İbnu'l-Hâcib'in el-Kâfiye'si yazıldığı dönemin medreselerinde okutulmuş ve günümüz medreselerinde de halen okutulmaktadır.

Makale Gönderim Tarihi: 15.03.2018, Kabul Tarihi:28.07.2018

Doi: 10.26791/sarkiat.406208

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı, anadoluplatformu@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3402-2895

İbnu'l-Hâcib, eserinde önceki dilcilerin yöntemlerini geliştirmiş, özgün bir çalışma ortaya koymayı başarmış ve kendinden sonra telif edilecek nahiv eserleri için örnek bir çalışma bırakmıştır. Bu bakımdan Arap nahvi ile ilgilenen birçok dilci tarafından bu risaleye şerhler yazılmıştır. Arap nahvi alanında eser kaleme alacaklar için ilham kaynağı olan bu eseri yıllarca okutan ve bu eserden esinlenen dilcilerden biri de Molla Halil'dir. O, İbnu'l-Hâcib'in, el-Kâfiye'sine şerh mahiyetinde el-Kâfiye fi'n-nahv ve's-sarf adlı bir eser kaleme almıştır. Molla Halil, bu eserinde şahitlerinden örneklerine kadar İbnu'l-Hâcib'in metodunu izlemiş ve İbnu'l-Hâcib'in el-Kâfiye'sini adeta restore etmiştir. Kimileri bu hususu Molla Halil'in bu eseri için bir eksiklik olarak telakki edebilir. Ancak bu durum bir eksiklik olmayıp İbnu'l-Hâcib'in kendi eseri için de söz konusu olmuştur. Nitekim onun meşhur öğrencisi İbn Mâlik (ö. 672/1274), onun el-Kâfiye'sinin bire bir Zemahşerî'nin el-Mufassal'ıyla aynı olduğunu ve aralarındaki en somut farkın İbnu'l-Hâcib'in eserini nahiv konularına tahsis etmesi ve sarf konularını diğer bir eseri olan eş-Şâfiye'de ele almasıdır dediğini bilmekteyiz. İbn Malik, İbnu'l-Hâcib'in Zemahşerî'nin etkisinde kalmasını yadırgamış ve el-Kâfiye adlı eserin ona ait olmayıp tamamıyla el-Mufassal'dan alıntılandığını söylemiştir.¹ İbnu'l-Hâcib'e yöneltilen bu eleştirinin aynısının İbn Malik için de söz konusu olduğunu hatırlatmamız gerekmektedir. Nitekim o da eserlerini kaleme alırken kendinden önceki dilcilerin teliflerinden istifade etmiştir.² Bununla birlikte her eser mutlaka daha önce kaleme alınmış eserlerden etkilenmiştir. İbn Malik'in bu tespiti kıstas alındığında müelliflerin büyük çoğunluğu bu itirazdan payını alacaktır. Dolayısıyla bir müellifin kendinden önceki müelliflerin çalışmalarından istifade etmesi doğal bir husus olarak karşılanmalıdır.³

1.1. İbnu'l-Hâcib

Tam adı Ebû 'Amr Cemâluddîn Osmân b. 'Umer b. Ebî Bekr b. Yûnus olan İbnu'l-Hâcib 570'te (1175) Mısır'ın İsnâ kasabasında doğmuştur.⁴ Babasının haciblik görevinden dolayı kendisi bu isimle anılmıştır.⁵ Babası onu Kahire'ye götürüp burada bulunan şehrin önemli âlimlerinden dil, edebiyat, kırâat, hadis usulü, fıkıh usulü ve diğer İslamî ilimleri tahsil etmiştir.⁶ İbnu'l-Hâcib, tahsilini tamamladıktan sonra Fâzılıyye Medresesi'nde belli bir süre müderrislik yaptıktan

¹ İbrahim Yılmaz, "İbnu'l-Hâcib, Hayatı Eserleri ve el-Kâfiye Adlı Eserinin İncelenmesi", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 1997, sy. 13, s. 487.

² Abdusselam, es-Seyyid Hamid, Nazariyyetu İbn Malik fi'n-nazm ve'n-nass, Mecelletu'l-'arabiyye bi kulliyeti't-terbiyye, Camiatu 'Ayn Şems, Kahire, c. XVIII, sayı II, s. 5.

³ İbnu'l-Hacib'in el-Kâfiye'si için, Salih 'Abdul'azîm tarafından tahkik edilip Mektebetu'l-Adâb tarafından 2010'da Kahire'de baskısı yapılan (el-Kâfiye fi 'ilmi'n-nahv ve's-şâfiye fi 'ilmeyi's-sarf ve 'l-hatt) isimli nüshayı (s. 11-56) esas aldık. Molla Halil'in el-Kâfiye'si için de Hamdî 'Abdulmecid es-Selefi tarafından tahkik edilip Mektebetu Diyarbakır tarafından 2011'de baskısı yapılan (el-Kâfiye fi'n-nahv ve's-sarf), isimli nüshayı (1-158) esas aldık.

⁴Taşköprizâde, İsmâuddîn Ahmed b. Mustafa, Miftâhu's-Seâ'de ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevdûâ'ti'l-'Ulûm, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 1985, I, 133.

⁵ Babası, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin dayısının oğlu Kûs Emîri İzzeddin Mûsek es-Salâhî'nin hacibliğini yapmaktaydı.

⁶ İbn Kâdi Şuhbe, Tabakâtu'n-Nûhat ve'l-Lugaviyyîn, (Nşr. Muhsin Ğiyâs), Necef 1974, III, 248-250.

sonra Dımaşk'a gitmiş ve Emeviyye Camii'nde ders vermeye başlamıştır.⁷ Kerek Emîri el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd b. İsâ'nın daveti üzerine Kerek'e gitti. İbnu'l-Hâcib, burada el-Kâfiye adlı eserini, el-Vâfiye nazmu'l-Kâfiye adıyla manzum hale getirip okuttuktan sonra Dımaşk'a döndü. Dönemin Dımaşk valisine yanlış uygulamalarını söylemesi yüzünden vali tarafından şehirden atılan İbnu'l-Hâcib, Kahire'ye dönüp daha önce de görev yaptığı medresesinde tekrar müderris olmuştur.⁸ Dımaşk ve Kahire'de birçok talebe yetiştiren İbnu'l-Hâcib, ömrünün sonlarına doğru İskenderiye'ye giderek buraya yerleşmiştir. 646/1249 tarihinde İskenderiye'de vefat eden İbnu'l-Hâcib, burada defnedilmiştir.⁹

İbnu'l-Hâcib, Arap gramerinde el-Kâfiye, Şerhu'l-kâfiye, Şerhu'l-vâfiye fî nazmi'l-kâfiye, eş-Şâfiye, Şerhu's-şâfiye, Cemâlu'l-'Arab fî 'ilmi'l-edeb, el-İzâh fî şerhi'l-mufassal, el-Kasîdetu'l-muveşşaha bi'l-esmâi'l-muenneseti's-semâ'iyye, el-Emâli'n-nahviyye ve Risâle fi'l-'aşr adlı eserleri kaleme almıştır. Bunun dışında İbnu'l-Hâcib'in Sîbeveyh'in el-Kitâb ve Ebî 'Alî el-Fârisî'nin el-İzâhı adlı eserlerine birer şerh yazdığı söylenmektedir. Aynı zamanda büyük bir Malikî fakihî de olan İbnu'l-Hâcib, fıkıh ve fıkıh usulü ile ilgili Münthehe's-sûâl ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel, Muhtasaru'l-Muntehâ ve Câmî'u'l-ummehât (el-Muhtasar fi'l-furû') adlı eserleri telif etmiştir. İbnu'l-Hâcib'in el-Kâfiye'si başta olmak üzere eserleri için birçok şerh, haşiye ve t'alık kaleme alınmıştır.¹⁰

1.2. Molla Halil es-Si'irdî

Tam adı Halil b. Hüseyin b. Halid el-'Umeri es-Si'irdî el-Hizanî olan Molla Halil, 1164/1750'de Bitlis'in Hizan ilçesinin Süttaş (Eski adıyla Kulpik) köyünde doğdu.¹¹ Molla Halil, medrese eğitimine ilk olarak Gulpik köyünde babasından ilmiyal bilgilerini alarak başlamıştır. Daha sonra Hizan, Bitlis, Tillo, Cizre ve

⁷ İbnu'l-Hâcib, Kitâbu emâli İbni'l-Hâcib, (Neşredenin Girişi) (Thk. Fahr Salih Süleyman) Daru'l-Cil, Beyrut, s. 15-17.

⁸ Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, en-Nukûd ve'r-Rudûd fî Şerhi Muhteseri İbnu'l-Hâcib, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 2005, s. 18-26.

⁹ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2006, XVI, 431; Ömer Rıda Kehhâle, Mu'cemu'l-Muellifin, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, II, 366; Mehmet Türkmen, "İbn-i Hâcib", Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri, 1989, sy. 3, s. 333-346; İbrahim Yılmaz, a.g.m., s. 469-492.

¹⁰ İbnu'l-Hâcib, el-Kâfiye fî 'ilmi'n-nahv ve's-şâfiye fî 'ilmeyi's-sarf ve 'l-hatt, (Thk. Salih Abdulazîm), Kahire, 2010, s. 4-5; Hulusi, Kılıç, İbnu'l-Hâcib, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 1992, XXI, 58.

¹¹ İsmail Paşa el-Bâbânî el- Bağdâdî, Hediyyetu'l-'ârifîn, Daru İhyai't-Turasi'l-'Arabî, Beyrut, 1951, I, 357.; Kehhâle, a.g.e., I, 683; Hayrettin ez-Zirikli, el-Â'lâm, Beyrut, 1993, II, 317. Şeyh Fudayl Sevgili, Tercemetu hâli ceddine'l- 'alâ Molla Halil es-Siirdî, 1980, vr., 46; Mustafa Öncü, Molla Halil Es-Siirdî'nin "Basiretu'l-Kulûb Fî Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb" Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2013, "Basılmamış Doktora Tezi", s. 19; Ömer Pakiş, "Molla Halil es-Siirdî ve Tefsirciliği", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, "Basılmamış Yüksek Lisans Tezi", s.6; Ömer Pakiş, "Molla Halil es-Siirdî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 2005, XXXI, 250; Nejdet Karakaya, Bir Dilci Olarak Molla Halil es-Si'irdî, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2006, "Basılmamış Yüksek Lisans Tezi", s. 19. ez-Zirikli, a.g.e., II, 317.

Irak'ta bulunan âlimlerden de dini ilimlerin bütün şubelerinden dersler alan Molla Halil, böylelikle medrese eğitimini tamamlamış olmaktadır.¹² Molla Halil, medrese eğitimini bitirdikten sonra Hizan'daki Meydan Medresesi'nde yaklaşık on yıl müderrislik yaptı. Buradan da Siirt'e göçen Molla Halil şehir merkezindeki Fahriye Medresesi'nde otuz yıl kadar ders verdi. Müderrisliğiyle birlikte eser telifini de ihmal etmedi. Nitekim onun dini ilimlerin hemen hemen bütün şubelerinde eser telif ettiği bilinmektedir. Oğulları başta olmak üzere yüzlerce talebe yetiştiren Molla Halil, hayatının son demlerine kadar ilimle meşgul olmuş ve 1259/1843'te Siirt'te vefat etmiştir.¹³

Molla Halil, dil, tefsir, fıkıh, hadis, kelam, mantık, aruz, istiare ve diğer pek çok ilim dallarında önemli eserler kaleme almıştır. Bu eserlerin tam listesi aşağıdaki şekildedir:

1. Basîretu'l-kulûb fî kelâmi 'allâmi'l-ğuyûb(tam olan tefsir)
2. Basîretu'l-kulûb fî kelâmi 'allâmi'l-ğuyûb (el-Kehf sûresine kadar olan tefsir)
3. Diyâu kalbi'l-'arûf fi't-tecvîd ve'r-resmi ve farşi'l-hurûf
4. el-Habiyye fî ilmi âdâbi'l-bahs ve'l-munâzara
5. el-Kâfiyetu fi'n-nahv
6. el-Kamûsu's-sânî fi'n-nahvi ve's-sarfi ve'l-me'ânî
7. Kitâbun fî usûli fikhî's-Şâfi'î
8. Kitâbun fî usûli'l-hadis
9. Kitâbu ezhârî'l-ğusûn min makûlâtî erbâbi'l-funûn
10. Mahsûlu'l-mevâhibi'l-ahadiyye fî'l-hasâisi ve's-şemâilî'l-Ahmediyye
11. Manzûmetun fî mevlidi'n-nebî
12. el-Manzûmtu'z-zümrüdiyye nazmu Telhîsi'l-Miftâh
13. Minhâcu's-sünne
14. Muhtasaru şerhi's-sudûr fî şerhi'l-mevti ve ahvâli'l-kubûr
15. Mulahhasu'l-kavati' ve'z-zevâcir
16. Nebzetu mevâhibi'l-ledunniyye fî's-şatahâti ve'l-vahdeti'z-zâtiyye
17. Nehcu'l-enâm fî'l-akâid (Kürtçe)
18. Nehcu'l-enâm fî'l-akâid (Arapça)
19. Risâle fi'l-mecâz ve'l-isti'âre
20. Risâle fi ilmi'l-mantık

¹² Abdulkerim Muhammed b. El-Müderris, Ulemauna fi hidmeti'l-'İlmi ve'd-dîn, (Thk. Ali Karadağî) Daru'l-Hurriyye, Bağdat, 1983, s. 193.

¹³ M. Edip Çağmar, Molla Halil El-İs'irdî'nin "Risâletun Fî İlmi't-Tecvîd" Adlı Eseri, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: II, Kasım 2009, s. 154; Cüneyt Gökçe, Molla Halil Es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü'l-Enam Adlı Eseriyle Sınırlı), Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 20, Sayı 34, Temmuz–Aralık 2015, s. 78.

21. Risâle fi'l-vad'
22. Risâle saġîre fi'l-ma' fuvvât
23. Şerhu Kasîdeti'l-hemziyye
24. Şerhu Manzûmeti'ş-Şâtibî fi't-tecvîd
25. Te'sîsu kavâidi'l-akâid 'alâ mâ senaha min ehli'z-zâhir ve'l-bâtun mine'l-'avâid
26. Zubdetu mâ fi Fetâve'l-Hadis
27. Risâle fi İlmi't-tecvîd

Bunlar dışında da Molla Halil'e nisbet edilen eserler bulunmaktadır.¹⁴

1.3. Kâfiyelere Genel Bir Bakış

İbnu'l-Hâcib'in, el-Kâfiye ve eş-Şâfiye isimindeki eserleri Arap gramerinin öğretiminde çığır açmıştır. Günümüz medreselerinde halen okutulmakta olan bu eserlerin büyük ölçüde alanla ilgili ihtiyacı karşıladığı bilinmektedir. Ancak buna rağmen kendisinden altı asır sonra yaşayan Molla Halil el-Kâfiye fin-nahv ve's-sarf isminde bir eser kaleme almıştır. Molla Halil'in bu eseri incelendiğinde onun İbnu'l-Hâcib'in söz konusu eserlerini esas aldığı anlaşılmaktadır. Ancak Molla Halil el-Kâfiye'sinde ne İbnu'l-Hâcib ne de söz konusu eserleriyle ilgili herhangi bir kayda yer vermemiştir. Bu bakımdan biz de onun el-Kâfiye'sini şerh etmek için yazdığı el-Kâmûs's-sânî fi'n-nahv ve's-sarf ve'l-ma'ânî adlı eserini baştan sona incelemeye çalıştık. Bu inceleme neticesinde Molla Halil'in el-Kâfiye'sini İbnu'l-Hacib'in söz konusu eserlerinden derlediği anlaşılmaktadır. Nitekim kendisi el-Kâmûs's-sânî adlı eserinin telif sebebini ifade ederken şöyle demektedir: "Sarfın ilimlerin anası, nahvin de ilimlerin babası olduğu kabul edilmiştir. Bu iki alanla ilgili İbnu'l-Hâcib'in kıymetli iki eseri (el-Kâfiye-eş-Şâfiye) bulunmaktadır. Ancak bu iki eser, gramer meselelerini ele alırken çok kısa ifadelerle yetinmiştir. Bu bakımdan birçok mesele derinlemesine ele alınmamış ve vuzuha kavuşmamıştır. Öğrencilerin istifadesini kolaylaştırmak için bu iki eserde açıklanmayan hükümleri eklemek, ilim erbabının görüşlerini ilave etmek ve özellikle Şâfiye'sindeki sarfından aldığım bilgileri diğer sarf âlimlerinin metodunu da göz önünde bulundurarak içinde mezcedeceğim bir eser (el-Kâfiye) kaleme almayı düşündüm."¹⁵

Molla Halil'in bu açıklamalarından anlaşılıyor ki: onun el-Kâfiye'si İbnu'l-Hâcib'in el-Kâfiye'sinin yeniden biçimlendirilmesi olup kendisi burada el-Mufassal'daki metodu izlemiştir. Zira İbnu'l-Hâcib, nahvi sarftan bağımsız olarak düşünen dilcilerden olduğu için bu iki ilim için farklı iki eser kaleme almış ve bunları birbirinden ayırmıştır. Molla Halil, ise bu hususta ondan farklı düşünmüş onun söz konusu eserlerindeki bilgileri yeniden harmanlamış ve bu iki ilmi bir arada sunmuştur. Molla Halil'in el-Kâfiye'sinin, İbnu'l-Hâcib'in aynı isimdeki risalesinin dizayn edilmiş hali olduğunun delillerinden biri de onun el-Kâfiye adlı eseri için kaleme aldığı el-Kâmûs's-sânî adlı çalışmasıdır. Zira el-Kâmûs isimli

¹⁴ Çağmar, a.g.m., s. 154; Bkz. Öncü, a.g.e., s. 25-39; Gökçe, a.g.m., s. 82-90.

¹⁵ Molla Halil es-Si'irdî, el-Kâmûs's-sânî fi'n-nahv ve's-sarf ve'l-ma'ânî, (Thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi), Mektebetu Diyarbakır, 2012, I, 16-17.

eserinde de İbnu'l-Hacib'e ait el-Kâfiye'nin izleri görülmektedir. Nitekim Molla Halil, el-Kâmûs'unu her ne kadar kendi Kâfiye'sinin şerhi olarak kaleme almışsa da kendi eserinden ziyade İbnu'l-Hâcib'in eserine yoğunlaşmaktadır. Nitekim o, sadece İbnu'l-Hâcib'in metnine yaptığı ilaveleri veya olmamasını uygun gördüğü için hazfettiği yerlerin açıklamasında eserini okuyucuya fark ettirmektedir. Bu bakımdan Molla Halil'in böyle bir eserinin isminden bihaber olan bir okuyucu onun buradaki açıklamalarından ve İbnu'l-Hâcib'e karşı tutumundan bu şerhin aslında İbnu'l-Hâcib'in el-Kâfiye'si için kaleme alındığı sonucuna varacaktır. Zira Molla Halil, metnin açıklamasını yaparken söz konusu şerhinin 10 yerinde İbnu'l-Hacib'ten ismiyle 246 yerinde de ondan musannif tabiriyle bahsetmektedir. Diğer birçok yerde de onun adını vermeden ona ait zamirlerle ona işaret etmektedir. Yani Molla Halil'in İbnu'l-Hacib'e karşı tutum ve ifadeleri bir metin açıklayıcısının metnin sahibine karşı olan tutum ve ifadeleriyle örtüşmektedir. Örneğin Molla Halil, şerhinin mukaddimesinde İbnu'l-Hacib'in el-Kâfiye'sinin başında bir hutbe bulunup bulunmadığı tartışmalarına girmektedir.¹⁶ Ayrıca o, İbnu'l-Hacib'in niye diğer müellifler gibi el-Kâfiye'sinin başında nahvin tanımına, gayesine ve konusuna değinmediğine de açıklık getirmektedir.¹⁷

Bunun dışında Molla Halil, İbnu'l-Hacib'in kelimeyle ilgili مفرد معنى (Kelime müfred bir mana için vazolunmuş bir lafızdır) şeklindeki tanımını açıkladıktan sonra şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: Biz okuyucunun işini kolaylaştırmak adına burada el-Kâfiye'nin şerhine göre hareket edip tanımdaki kayıtlarla tanımın dışında kalan ve tanımın kapsamına alınan şeyleri de ekledik.¹⁸

1.4. Kâfiye'lerin Karşılaştırılması

1.4.1. İçerik ve Konu Sıralaması Açısından Karşılaştırma

İbnu'l-Hacib, eserinin başında besmele, hamdele ve selveleyi içeren bir girişe yer vermemiştir. Molla Halil, İbnu'l-Hacib'in, bu eserini kendi çabası olması hasebiyle böyle bir girişe layık görmediğini dolayısıyla eserinin başında yazılı olarak besmele, hamdele ve selveleye yer vermediğini söylemektedir. Ona göre yazılı olarak yer verilmemesi sözlü olarak da yer verilmediği anlamına gelmemektedir.¹⁹ İbnu'l-Hacib, eserini üç ana başlık altında işlemektedir.

A-İSİMLER (11-44 arası ayfalar)

1) Mu'reb isimler:

a) Merfu isimler

b) Mansub isimler

c) Mecrur isimler

2) Mebni isimler

3) Muhtelif isimler

¹⁶ Molla Halil, el-Kâmûs, I, 17.

¹⁷ Molla Halil, el-Kâmûs, I, 18.

¹⁸ Molla Halil es-Si'irdî, el-Kâmûs, I, 24.

¹⁹ Molla Halil es-Si'irdî, el-Kâmûs, I, 17.; Câmî, Nûruddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed, el-Fevâ'idu'd-Diyâ'iyye, Seyda Yayınları, Diyarbakır, 2016, I, 30-32.; Molla Halil, el-Kâmûs, I, 17.

B-FİİLLER (44-51 arası sayfalar)

C-HARFLER (51-56 arası sayfalar)

İbnu'l-Hacib, isimler başlığında kelime, kelimeler, i'rab, gayri munsarif konularına değindikten sonra merfuat alt başlığına yer vermektedir.²⁰ O, bu başlık altında fail, tenâzu', naibi fail, mübteda, haber, إِنَّ ve kardeşlerinin haberi, cinsi nefiy eden لا'nın haberi ve ليس'ye benzeyen ما ve لا'nın ismi konularını işlemektedir.²¹

İbnu'l-Hacib, mansubat başlığında mefulün beş kısmını, münada, iştiğal, tahzîr, hal, temyiz, müstesna, كان ve kardeşlerinin haberi, إِنَّ ve kardeşlerinin ismi, cinsi nefiy eden لا'nın ismi ve ليس'ye benzeyen ما ve لا'nın haberi konularını işlemektedir.²² Müellif, mecrurat başlığını da verdikten sonra sırayı tabilere getirmekte ve sıfat, tekid, bedel ve atfin her iki kısmına yer vermektedir.²³

İbnu'l-Hacib, mebniler başlığı altında zamir, ism-i işaret, mevsul, ism-i savt, bileşik isimler, kinayeler ve bazı zarfları ele almaktadır.²⁴ Müellif, marife, nekire, müzekker, müennes, tesniye, çoğul, masdar, ism-i fail, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdil ile isimler konusunu bitirmektedir.²⁵

İbnu'l-Hacib, fiiller başlığı altında mazi, müzari, emir, muta'addilik ve lâzimlik, efal-i kulub, nakıs fiiller, mukarebe fiilleri, taaccüp fiilleri ve ef'âlu'l-medhi ve 'z-zemm konularını işleyip harfler başlığına geçmektedir.²⁶ İbnu'l-Hacib, bu başlık altında da genel olarak harflere yer vermektedir.²⁷

Molla Hâlil es-Si'irdî ise her ne kadar İbnu'l-Hacib'in el-Kâfiye'sinde ciddi manada değişikliklerde bulunmuşsa da tamamıyla onun yönteminden kopmamıştır. Nitekim o da tıpkı İbnu'l-Hacib gibi eserinin başında besmele, hamdele ve selveleyi içeren bir girişe yer vermemiş ve aşağıda görüldüğü gibi eserinde İbnu'l-Hacib'in tasnifine tabi olmuştur. Onun tasnifi de tıpkı İbnu'l-Hacib'in tasnifi gibi isimler, fiiller ve harfler ana başlıkları ve bunların alt başlıklarından oluşmaktadır.

Molla Halil, İbnu'l-Hâcib'den farklı olarak isimlerin mansubat kısmının münada başlığı altında ihtisas konusuna yer vermiştir.²⁸ Bunun dışında İbnu'l-Hâcib, esmâu'l-'adedi marife-nekire ile müzekker-müennes başlıkları arasında işlerken, Molla Halil, bu konuyu tesniye, çoğul, ism-i tasğir ve ism-i mensûb konularından sonra işlemiştir.²⁹ Molla Halil, fiiller hakkında bilgi verirken yine İbnu'l-Hâcib'in değinmediği birkaç konuya değinmiştir. Bunlar sırasıyla Arapçada sözcüklere

²⁰ İbnu'l-Hacib, el-Kâfiye, s. 11-12.

²¹ İbnu'l-Hacib, el-Kâfiye, s. 12-18.

²² İbnu'l-Hacib, el-Kâfiye, s. 18-28.

²³ İbnu'l-Hacib, el-Kâfiye, s. 28-32.

²⁴ İbnu'l-Hacib, el-Kâfiye, s. 32-37.

²⁵ İbnu'l-Hacib, el-Kâfiye, s. 37-44.

²⁶ İbnu'l-Hacib, el-Kâfiye, s. 44-51.

²⁷ İbnu'l-Hacib, el-Kâfiye, s. 51-56.

²⁸ Molla Halil es-Si'irdî, el-Kâfiye fi'n-nahv ve's-sarf, (Thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi), Mektebetu Diyarbakır, 2011, s. 33.

²⁹ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 93.

ilave edilen harfler, i‘lal ve ibdal konularıdır.³⁰ Molla Halil, harfler başlığı altında da İbnu‘l-Hacib‘in bu başlıkta yer vermediği istikbal, inkâr, tezkir harflerine ve sekte ha‘asına yer vermiştir.³¹ Bunun dışında Molla Halil, İbnu‘l-Hacib‘in harfler bölümünde değinmediği Arapçadaki lâm harflerine müstakil bir başlıkta değinmiştir.³²

1.4.2. Üslup Açısından Karşılaştırma

Molla Halil, büyük ölçüde İbnu‘l-Hacib‘in tasnif üslubuna tabi olmuşsa da bazı konuların sıralamasında ve diğer bazı konuların eserde yer verilmesinde ondan ayrılmıştır. Molla Halil‘in İbnu‘l-Hacib‘in tasnifinden ayrıldığı en önemli nokta bu eserde sarf bilgilerine yer vermesidir. Bu sebeple sarfla ilgili olan ism-i mensup, ism-i alet, ism-i tasğîr, ism-i zaman, ism-i mekân, ibdal ve i‘lal gibi konular Molla Halil‘in el-Kâfiye‘sinde yer edinmiştir. Bu eserin en önemli özelliği İbnu‘l-Hacib‘in el-Kâfiye‘sinin öğrencilerin zihninde sindirilmesini kolaylaştırmasıdır. Nitekim o, İbnu‘l-Hacib‘in camiiyyet ve maniiyyet açısından eleştiri konusu olabilen tariflerini bazı eklemelerle düzeltmeye çalışır; ilave edilmesi gereken kayıtlar varsa ilave eder; fazla olduğunu düşündüğü ibareleri kaldırır ve kapalı olduğunu düşündüğü ifadelerini de vuzuha kavuşturur.³³

Bununla birlikte Molla Halil, el-Kâfiye‘sinde nesirle birlikte nazma da başvurmuştur. Molla Halil, önemli gördüğü yerlerin Arap olmayan okuyucu kitle tarafından kolayca ezberlenmesi için el-Kâfiye‘sindeki birçok kaideyi nazım yöntemiyle okuyucuya sunmuştur. Nitekim onun el-Kâfiye‘sinde birçok farklı konuda 158 manzum beyit yer almaktadır. Bu konular sırasıyla şunlardır: Gayri munsarif,³⁴ fail,³⁵ mübteda-haber,³⁶ mef‘ûl mutlak,³⁷ münada,³⁸ hâl,³⁹ temyiz,⁴⁰ müstesna,⁴¹ izafet,⁴² sıfat,⁴³ ‘atıf,⁴⁴ mebni,⁴⁵ ism-i fiil,⁴⁶ zarflar,⁴⁷ müzekker-müennes⁴⁸ ve mecmu‘.⁴⁹

Molla Halil‘in el-Kâfiye‘sinde nazım üslubuna da yer vermesi onun el-Kâfiye‘cini İbnu‘l-Hacib‘in el-Kâfiye‘cinden ayıran hususlardan biri olmuştur.

1.4.3. Tanımlar Açısından Karşılaştırma

³⁰ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 117-123-132.

³¹ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 144-151-152.

³² Molla Halil, el-Kâfiye, s. 147.

³³ Halil Çiçek, “es-Si‘irdî, Molla Halil b. Hüseyin b. Halid el-Ömerî”, Uluslararası Siirt Sempozyumu, 19-21 Eylül, 2006, Siirt, s. 375.

³⁴ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 11.

³⁵ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 16.

³⁶ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 20-23.

³⁷ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 26-27.

³⁸ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 30.

³⁹ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 37-38.

⁴⁰ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 40.

⁴¹ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 41.

⁴² Molla Halil, el-Kâfiye, s. 49-50.

⁴³ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 53.

⁴⁴ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 55.

⁴⁵ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 58-59.

⁴⁶ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 64-65.

⁴⁷ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 67.

⁴⁸ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 74-76.

⁴⁹ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 79.

İbnu'l-Hâcib, eserinin öğrenciler tarafından daha kolay ezberlenmesi için muhtasar olmasına önem vermiş ve tanımlarını kısa tutmaya gayret etmiştir. Örneğin o, kelamın tanımını verirken şöyle demektedir: *الكلام ما تضمن كلمتين بالإسناد* (Kelam, bir birine isnad edilmiş iki kelimeyi barındıran bir göstergedir.)⁵⁰ İbnu'l-Hâcib, kelamın tanımında yukarıdaki ifadelerle yetinmektedir. Buna mukabil Molla Halil, kelamın tanımını *الكلام ما تضمن كلمتين حقيقة أو حكما بالإسناد* şeklinde verdikten sonra bu tanımı şu açıklamalarla genişletmektedir: Kelamdaki kelimeleri bir araya getiren husus isnad olmalıdır ki muhataba eksiksiz bir ifade sunulmuş olsun. Bu bakımdan kelam cümlelerin müradifi olmaktadır. Kimileri de kelamı cümleden daha dar anlamlı görüp onun tanımındaki *بالإسناد* ifadesinden sonra *المقصود لذاته* ifadesine yer vermiştir. Dolayısıyla öncesindeki bir ögeye bağlı olan cümleler bu tanımın dışında kalmaktadır. Nitekim Şart cümlelerindeki kelam ceza cümlesidir. Bunun için şart cümlesi maksudun bizzat olmayıp ona bağlıdır. Tanımdaki *كلمات حقيقة أو حكما* kayıtlarıyla *رَزَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ، وَتَسْمَعُ بِالْمَعْيَدِيِّ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرَاهُ، وَسَوَاءٌ عَلَيَّ* gibi ifadelerin hepsi tanımın kapsamına girmiştir. Çünkü bu örneklerin hepsi *(قَائِمٌ الْأَبِ، وَسَمَاعُكَ، وَقِيَامُكَ، وَقُعُودُكَ، وَهَذَا اللَّفْظُ)* şeklinde tevil edilmekte olup aslında iki kelimedenden oluşmuştur. Bu bakımdan tanımın (Kelam, ancak iki isim veya bir isim ile bir fiilden oluşabilir) şeklinde sınırlandırılması vuzuha kavuşmuştur. Zira yukarıdaki örneklerin hepsinde kelamı oluşturan öğeler iki kelimedir. *(يَا رَزَيْدُ)* gibi ifadeler tanımın kapsamına girmektedir. Nitekim burada bir harf ile bir isimden oluşan bir kelam yoktur. Zira bunun aslı *(أَدْعُو رَزَيْدًا)* şeklinde olup kelam bir fiille bir isimden oluşmuştur.⁵¹

Bu iki tanımı mukayese ettiğimizde şu farklar ortaya çıkmaktadır: İkisinin tanımı arasındaki fark *حقيقة أو حكما* 'dir. Onun dışında Molla Halil'in tanımında izah ve örnekler vardır. Birçok nahiv kitabında da bu şekilde izah vardır. Bunun sebebi irdelendiğinde ise eğitimdeki muhatap kitlenin nazarı dikkate alınmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Zira İbnu'l-Hâcib, Arapça nahvi ana dil olarak öğretmiştir. Dolayısıyla onun hedef kitlesi ana dili Arapça olanlardır. Ana dili Arapça olanların kendi dillerinde nahvi öğrenmek için tasarlanan bu eserde tanımların öz olması bir problem olarak telakki edilmemiştir. Nitekim nahvi ana dilinde öğrenen öğrenci, Arapça sözcükleri ve değişime konu olan sonlarındaki hareketleri önceden bilmekte, bunları günlük iletişimde kullanmakta ve belirli bir birikime sahip olmaktadır. Dolayısıyla İbnu'l-Hâcib, tanımlarında tanımı verilen kavramın kapsamına alınan ve bu tanımın dışında bırakılan şeylerle ilgili kayıtları metin içinde ele almamayı uygun görmüştür.

Daha önce de değindiğimiz gibi Molla Halil, Şark medrese geleneğinde önemli bir yeri olan İbnu'l-Hâcib'in el-Kâfiye'sini yeni bir forma sokup zengin bir içerik

⁵⁰ İbnu'l-Hâcib, el-Kâfiye, s. 11.

⁵¹ Molla Halil, el-Kâfiye, s.6.

kazandırmıştır. Bu bakımdan o, ana dili Arapça olmayan ve yabancı dilde nahvi öğrenmek gayesiyle Arapçayı yabancı dil olarak öğrenen medrese öğrencilerinin bu eserden daha basit bir şekilde istifade edebilmeleri için bu eseri yeni bir stille ele almış ve eserde radikal değişiklikler yapmıştır. Söz konusu değişikliklerden biri de eserdeki tanımlarda yapılmıştır. Bu eserin muhatap kitlesi Arapçayı bilmeyenlerden oluştuğu için Molla Halil, eserindeki tanımları bütün yönleriyle açıklamaya gayret etmiştir. Nitekim yukarıdaki tanıma baktığımızda onun İbnu'l-Hâcib'in tanımına *حقيقة أو حكما* kayıtlarını ekleyip kelamdaki kelimelerin hakiki olabilecekleri gibi hükmi de olabileceklerini söylemektedir. Kelamdaki kelimelerin hakiki ve hükmi diye genelleştirilmesiyle *زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ* vb. örnekler de kelamın tanımına girmiş oldu. Zira bu gibi örnekler her ne kadar görünürde ikiden fazla kelimedenden oluşmuşsa da aslında iki kelime hükmündedir. Nitekim *زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ* cümlesi *زَيْدٌ قَائِمٌ الْأَبِ* hükmündedir. Molla Halil, kelamın tanımından sonra söz konusu tanımı aşağıdaki soruları yanıtlayacak şekilde tahlil etmektedir:

- a- Kelam cümle ile müradif midir yoksa ondan daha mı dar anlamlıdır. Kelamı cümleden daha hass görenler nasıl bir kayıt ilavesinde bulunmuşlardır?
- b- Bu tanım hangi görüşe göre yapılmıştır?
- c- Hangi kayıtlarla tanımın camiiyyet-i efrad yönü güçlendirilmiştir?
- d- *با زيد* örneği camiiyyet-i efrad açısından tanımı sıkıntıya sokuyor mu?

Yukarıdaki tanımın dışındaki diğer tanımlarda da genellikle İbnu'l-Hâcib'in tanımlarının Molla Halil'in tanımlarından daha kısa tutulduğu fark edilmektedir. Örneğin İbnu'l-Hâcib, *الحال ما يبين هيئة الفاعل أو المفعول به* hâli *الحوال ما يبين هيئة الفاعل أو المفعول به* şeklinde tanımlayıp hâlin tanımını kısa tutmaya çalışmıştır.⁵² Ona göre zu'l-hâl konumunda olan fail ve mef'ûlün bihin faillik ve mef'ûllüğü lafzî olabildiği gibi manevî de olabilmektedir. Yani bu ikisi görünürde başka bir i'rab ögesi de olabilirler. Nitekim *أَكْرَمْتُ عَلِيًّا قَائِمًا* örneğinde zu'l-hâlin faillik veya mef'ûllüğü lafzî iken *هذا زَيْدٌ قَائِمًا* örneğinde de zu'l-hâl olan *زَيْدٌ* kelimesinin mef'ûllüğü manevîdir. Zira görünürde haber olan *زَيْدٌ* sözcüğü mana açısından *هذا* ism-i işaretinden anlaşılabilir fiili için mefulün bihtir.

Molla Halil ise hâl için yukarıda verilen tanıma *أو تأويلا* ifadelerini de ekleyerek hâlin tanımını daha da genişletmiştir. Ona göre zu'l-hâlin fail veya mef'ûlün bih oluşu *شَرِبْتُ الْمَاءَ قَائِمًا* örneğinde olduğu gibi hakiki olabilirken te'vili ve hükmi de olabilmektedir. Bu bakımdan *أَنَا وَزَيْدًا رَاكِبِينَ* örneğindeki gibi fiilin işlenişinde faile eşlik eden mef'ûlün ma'ah muevvel fail kabul edilip zu'l-hâl olabilmektedir. Bununla birlikte *وَزَيْدًا دِرْهَمًا قَائِمِينَ* *كِفَاكًا* örneğinde olduğu gibi fiilden

⁵² Bkz. İbnu'l-Hâcib, el-Kâfiye, s. 24.

etkilenme hususunda mef'ûlün bihe iştirak eden mef'ûlün ma'ah da hükmen mef'ûlün bih kabul edilmiş ve zu'l-hâl olabilmıştır. Aynı şekilde ضَرَبْتُ الضَّرْبَ شَدِيدًا örneğindeki mef'ûlün mutlak konumundaki zu'l-hâl de mef'ûlün bih hükmündedir. Zira ضَرَبْتُ الضَّرْبَ شَدِيدًا cümlesi ضَرَبْتُ الضَّرْبَ شَدِيدًا takdirinde olup الضَّرْبَ sözcüğü her ne kadar görünürde mef'ûlün mutlak olsa da mana açısından mef'ûlün bih olduğu için müevvel mef'ûlün bih kabul edilip zu'l-hâl olabilmıştır. Hâlin tarifinde حَقِيقَةٌ أَوْ تَأْوِيلًا ifadesine yer veren Molla Halil'e göre muzafun ileyh de bazı durumlarda zu'l-hâl olabilmektedir. Bu durumda ya قُلْ بَلَّ مَلَّةً إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا "Sen de şöyle de: "Hayır! Biz, Hanîf olan İbrâhim'in dinine uyarız"⁵³ ayetinde olduğu gibi muzaf hazfedilmesi caiz olan bir sözcük olup mefulün bih konumundadır. Nitekim ayetteki مَلَّةً sözcüğü gizli olan نَتَّبِعُ fiilinin mefulü olup hazfedildiği takdirde ayet قُلْ بَلَّ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا şeklinde okunacak ve manasında herhangi bir değişiklik meydana gelmeyecektir. Ya da اِنَّ دَايِرَ هُوَلَاءٍ مَّقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ "Onlar, sabah vaktine girerken son ferdine kadar yok edilmiş olacaktır"⁵⁴ ayetinde olduğu gibi muzaf, muzafün ileyh'in bir parçası olacaktır. Zira ayetteki دَايِرَ muzafî هُوَلَاءٍ'nin bir parçası olup مَّقْطُوعٌ ifadesindeki naibi failin mercii olduğu için naibi fail konumundadır. Dolayısıyla burada naibi fail için muzafün ileyh olan هُوَلَاءٍ sözcüğü zu'l-hâl olabilmıştır.⁵⁵

1.4.4. Ta'liller Açısından Karşılaştırma

İbnu'l-Hâcib, nahiv ile ilgili illetlere değinirken tıpkı tanımlarda yaptığı gibi kısa ve öz ifadelerle yetinmektedir. Örneğin o, münada konusunda el takısı almış sözcüklerin münada olmaları durumunu işlerken şöyle demektedir: وَإِذَا نُودِيَ الْمَعْرُوفُ İbnu'l-Hâcib, el takısı almış sözcüklerin münada olmaları durumunda nida edatıyla bu tip münadalar arasına أَيُّهَا هَذَا veya أَيُّهَا أَيُّهَا sözcüklerinden birinin gireceğini ve el takılı sözcüğün merfu olmasının gerekli olduğunu söylemektedir. İbnu'l-Hâcib, bu tip münadaların merfu olmalarının illetini de; nida ile asıl kastedilenin bu sözcükler olduğu şeklinde açıklamaktadır.⁵⁶

Molla Halil ise ta'lillerinde İbnu'l-Hâcib'den daha fazla detaya yer vermektedir. Zira İbnu'l-Hâcib'in illetini verdiği her meselenin illetini o da belirtmekte ve İbnu'l-Hâcib'in illetini açıklama gereği duymadığı konularda da Molla Halil, o illetlere yer vermektedir. Örneğin Molla Halil, münada konusunda İbnu'l-Hâcib'in sunduğu illetin aynıyla yetinirken,⁵⁷

⁵³ Bakara, 2/ 135.

⁵⁴ Hicr, 15/66.

⁵⁵ Bkz. Molla Halil, el-Kâfiye, s.37; I, Kâmûs, I, 310-312.

⁵⁶ İbnu'l-Hâcib, el-Kâfiye, s. 20.

⁵⁷ Bkz. Molla Halil, el-Kâfiye, s. 30.

İbnu'l-Hâcib, failin cümledeki sıralamasını belirleme hususunda ise illet belirtmediği halde Molla Halil, bu durumun illetini sunmaktadır. Nitekim İbnu'l-Hâcib, bu konuyu جَاَزَ ضَرْبَ عَلَامُهُ زَيْدًا وَامْتَنَعَ ضَرْبَ عَلَامُهُ زَيْدًا şeklinde aktarıp konuyla ilgili herhangi bir gerekçeye yer vermemektedir.⁵⁸ Molla Halil ise bu meseleyi وَالْأَصْلُ أَنْ يَلِيَّ الْفِعْلَ مِنْ غَيْرِ فَصَلْ لِأَنَّهُ كَالْجُزْءِ مِنْهُ، فَلِدَلِكْ جَاَزَ (ضَرْبَ عَلَامُهُ زَيْدًا) لِتَأَخَّرِ لَفْظًا وَزُنْبَةً، وَهُوَ غَيْرُ جَائِزٍ إِلَّا لِنَحْوِ ضَرْوَرَةٍ. Şeklinde ele almaktadır. Görüldüğü gibi Molla Halil, failin fiilin hemen akabinde gelmesinin gerekliliğini لِأَنَّهُ كَالْجُزْءِ مِنْهُ “Çünkü fail, fiilin bir parçası gibidir” şeklinde belirtirken, Arap gramerinde ضَرْبَ عَلَامُهُ زَيْدٌ gibi örneklerin caiz oluşunun illetini de لِتَقْدُمِ الْمَرْجِعِ زُنْبَةً “Zamirin mercii görünürde ondan sonra gelmişse de normal cümle protokolünde ondan önce olduğu için” şeklinde belirtmektedir. Buna ilaveten Molla Halil, ضَرْبَ عَلَامُهُ زَيْدًا şeklindeki cümlelerin kurulumunun caiz olmamasının gerekçesini de لِتَأَخَّرِ لَفْظًا وَزُنْبَةً “Cümledeki meful, hem okunuşta hem de normal cümle sıralamasında failden sonra olduğu için bu tür cümlelerin kurulumu caiz değildir” şeklinde açıklamaktadır.⁵⁹

1.4.5. Örnekler Açısından Karşılaştırma

Şark medrese geleneğinin başucu eserleri arasında yerini alan İbnu'l-Hâcib'in el-Kâfiye'sindeki örnekler, genel olarak klasik nahiv kitaplarındaki örneklerden oluşmaktadır. Örneğin o, gayrimunsarif konusunda 'adli işlerken عمر/آخر/جمع/ثلاث مثلث örneğini, gayrimunsarif konusunda 'adli işlerken عمر/آخر/جمع/ثلاث مثلث örneğini,⁶⁰ iştiğal konusunda زيدا ضربت غلامه به / زيدا ضربت غلامه به örneğini,⁶¹ ism-i savt konusunda غاق/نحّ örneğini⁶² ve müstesna minhin olumsuz cümlede zikredilmediği örneğini de ما ضربني إلا زيد şeklinde vermektedir.⁶³ Onun bu örnekleri diğer klasik metinlerde geçen örneklerin aynısıdır. Nitekim yukarıda da değinildiği gibi İbnu'l-Hâcib'in seçkin talebelerinden biri olan İbn Malik, onun örneklerinin el-Mufassal'daki örneklerin aynısı olduğunu dolayısıyla onun el-Kâfiye'sinin el-Mufassal adlı eserin bir kopyası olduğunu söylemiştir.

Molla Halil de el-Kâfiye'sindeki örnekleri sunarken pek de İbnu'l-Hâcib'den farklı davrandığı söylenemez. Örneğin o da gayri munsarif konusunda 'adli işlerken عمر/آخر/جمع/ثلاث مثلث örneğini vermektedir. O, burada فُتِمَ örneğini de İbnu'l-Hâcib'in örneklerine eklemektedir.⁶⁴ Molla Halil, iştiğal konusunda İbnu'l-Hâcib'in sunmuş olduğu زيدا ضربت غلامه به / زيدا ضربت غلامه به örneğinin aynısını sunmaktadır.⁶⁵ Müelif, asvat konusunda ise İbnu'l-Hâcib'in غاق/نحّ şeklindeki

⁵⁸ İbnu'l-Hâcib, el-Kâfiye, s. 14.

⁵⁹ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 16.

⁶⁰ İbnu'l-Hâcib, el-Kâfiye, s. 12.

⁶¹ İbnu'l-Hâcib, el-Kâfiye, s. 21.

⁶² İbnu'l-Hâcib, el-Kâfiye, s. 35.

⁶³ İbnu'l-Hâcib, el-Kâfiye, s. 25.

⁶⁴ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 11-12.

⁶⁵ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 34.

örneklerine وَيِ örneğini eklemiştir.⁶⁶ Molla Halil, müstesna minhin olumsuz cümlede zikredilmemesi durumunu da İbnu'l-Hâcib'in إِلا زيد ما ضربني إلهي şeklindeki örneğine ما رأيت إلا زيداً/ ما مررت إلا بزيد örneğini eklemiştir.⁶⁷

Molla Halil, Arap gramerinin örneklerini verirken İbnu'l-Hacib'in el-Kâfiye'si özelinde klasik nahiv eserlerinde yer alan örnekleri vermeye dikkat etmiştir. Ancak bunlara bazen kendisinin geliştirmiş olduğu bazı örnekleri de eklemiştir. Örneğin İbnu'l-Hacib, müfred mebni konumundaki münadaya tabi olan bir sözcüğün hem onun lafzına hem de mahalline tabi olabileceğini belirtmektedir. İbnu'l-Hacib, bu husus için ياريدُ العاقلُ/العاقلُ sıfat şeklindeki tabinin örneğini delil olarak sunmaktadır. Molla Halil ise aynı konu için kendisinin tanzim ettiği

يا تَيْمُ أجمعون أجمعينَ يا خالدُ المعينُ والمعينَ
كذاك يا سلمانُ بشرُ بشرًا أو الحارثُ والحارثُ المبرِّأ

Şeklindeki yapay örneğini sunmaktadır. Molla Halil, bu nazmında te'kid, sıfat, 'atfu beyan ve bedel şeklinde gelen bütün tabiler için birer örnek sunmaktadır. Nitekim يا تَيْمُ أجمعون أجمعينَ cümlesi te'kid, يا خالدُ المعينُ والمعينَ cümlesi sıfat, يا سلمانُ بشرُ cümlesi 'atfu beyan ve bedel için örnek olarak sunulmuştur. Molla Halil, bu yapay örnekleri sunduktan sonra dilcilerin tabi konumundaki sözcüğün i'râbı hakkındaki görüşlerine şöyle yer vermektedir:

في ذالخليلِ الرفعِ الجتبي كما أبو عمرٍ الى النصبِ صَبًا
كالاول المبرِّدُ في كالمضمرِ في غيره كالثاني فأحسِنِ النَّظَرَ

“Halil b. Ahmed, bu tabide ref` durumunu Ebû 'Amr b. 'Ala (ö. 154/771) da nasb durumunu tercih etmiştir. Muberrid (ö. 286/900) ise zamir gibi lâm harfinin kendisinden atılmasında bir sakınca görülmeven tabi konumundaki sözcüklerde birincisi(Halil b. Ahmed) gibi diğer tabilerde ise ikincisi (Muberrid) gibi davranmıştır”⁶⁸

Bu durum Molla Halil'in el-Kâfiye'si için bir eksiklik olarak görülmemelidir. Kanaatimize göre Molla Halil'in, söz konusu eserinde kendisinin terkip ettiği yapay misallere yer vermesi, bir eksiklik olmaktan öte onun orijinalitesine katkı sunmaktadır. Zira Molla Halil, nahiv kitaplarında tekrarlanıp duran örneklerden farklı örnekler vermek suretiyle Arapçanın önemini ve bu dilin donuk kaideler manzumesinden ibaret olmadığını, gramer kurallarının başka cümle ve örneklerde de kullanılabileceğini anlatmaya çalışmıştır. Bunun dışında bu husus bir yabancı dili öğrenen ve öğretenler tarafından da önemsenmektedir. Nitekim bilinen örneklerin dışında yeni örneklerin piyasaya çıkarılmasıyla öğrencilerin irab melekeleri gelişir ve kelime dağarcıkları daha da zenginleşir. Bu bakımdan Molla

⁶⁶Molla Halil, el-Kâfiye, s. 66.

⁶⁷ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 46.

⁶⁸ Molla Halil, el-Kâfiye, s. 30.

Halil'in, klasik eserlerde tekrarlanıp duran örneklerden farklı örnekler vermesi pedagojik açıdan da doğru bir davranıştır.

1.4.6. Şahitler Açısından Karşılaştırma

Dil bilgisi kurallarını, kelimelerin yapı ve anlamlarını kanıtlamak üzere doğruluğu kesin olan örnekler getirmek anlamında olan İstîşhâd (استشهاد) kelimesi, sözlükte “şahit getirmek, şahit göstermek, hazır bulunmak, görmek, öğrenmek, şahit olmak, haber vermek ve bildirmek” mânasına gelen شَهِدَ fiilinden türemiş bir masdardır. Söz konusu örnekler için de (شاهد) tabiri kullanılmaktadır. Şâhid ile misali bir birinden ayıran iki husus vardır: Birincisi şâhid, sadece Kur’ân, hadis ve Arap şiiri ve Arap mesellerinden getirilen örnekler için kullanılırken; misal ise bunlar dışındaki örnekler için kullanılmaktadır. İkincisi de şahid, bir gramer kuralının, bir ifadenin doğruluğunu kanıtlamak için getirilirken misal de söz konusu kuralı açıklamak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak için getirilir.⁶⁹

İbnu'l-Hacib, bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla nazım ve nesir örneklerinden şahitler getirmiştir. O da diğer müellifler gibi Kur’ân, hadis, Arap şiiri ve mesellerden istîshadda bulunmuştur. İbnu'l-Hacib, bu eserinde şahit olarak 26 ayet, 13 şiir, 8 adet de darb-ı mesel ve bazı hadislere yer vermektedir.⁷⁰ Molla Halil de el-Kâfiye’inde İbnu'l-Hâcib’in istîshad yöntemini takip etmiştir. Nitekim o da 26 şiir, 32 ayet, bazı darb-ı mesel ve hadisleri şahit olarak kullanmıştır.⁷¹

Sonuç

Molla Halil, İbnu'l-Hacib’in el-Kafiye’sine büyük bir önem vermiş ve kendi medresesinde bu eseri yıllarca okutmuştur. Molla Halil, bölgesindeki medreselerde okuyan öğrencilerin Arapçayı yabancı bir dil olarak öğrenmeye çalıştıklarının farkındaydı. Dolayısıyla Arapçayı ana dilde öğrenenler için kaleme alınan İbnu'l-Hacib’in el-Kafiye’sini yeni bir stilde sunmak için bu eser üzerinde ciddi değişiklikler yaparak aynı isimle kendisine ait yeni bir eser ortaya koymuştur. Molla Halil, İbnu'l-Hacib’in el-Kâfiye’sindeki gramer kurallarını tafsilatlı bir şekilde açıklamakta, destekleyici bilgilerle teyit etmekte ve âlimlerin farklı görüşleriyle de onu zenginleştirmektedir. Dolayısıyla Molla Halil, çağın gereksinimlerini de göz önünde bulundurarak İbnu'l-Hacib’in el-Kâfiye’sini ciddi bir restorasyondan geçirmiştir. Bu değişikliklerle söz konusu eser adeta tanınmayacak hale gelmiştir. Molla Halil’in el-Kafiye’si için tam olarak ne şerh ne de metin tabirini kullanamıyoruz. Belki bu hususta söylenebilecek en doğru şey; bu eserin şerh ile metin arasında bir yerde olduğudur. Molla Halil’in, el-Kafiye’inde yer alan gramer bilgileri normalde büyük ve hacimli kaynaklarda ancak bulunabilen türden bilgilerdir. Molla Halil, üstün zekâsı sayesinde eserinin

⁶⁹ Bkz. el-Fîyrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya‘kub, el-Kâmûsu'l-Muhît, (Thk: Komisyon), Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2005, s. 292; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, Lisânu'l-‘Arab, (Thk. Amr Ahmed Haydar), Dâru's-Sadr, Beyrût, 2013, III, 238-242; Zebîdî, Ebû'l-Fayd Muhammed Murtadâ, Tâcu'l-‘Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, Dâru'l-Hidaye, Beyrût, 1980, VIII, 252-261.

⁷⁰ Yılmaz, a.g.m., s. 488.

⁷¹ Çiçek a.g.b., s. 377.

hacmini fazla kabartmadan bu bilgileri bir araya getirebilmiştir. Molla Halil'in, el-Kafiye'sini şerh etmek için kaleme aldığı el-Kâmûs isimli eserinde de İbnu'l-Hacib'e ait el-Kafiye'nin izleri görülmektedir. Nitekim Molla Halil'in el-Kafiye isminde bir eserin olduğunu bilmeyen biri onun el-Kâmûs isimli eseriyle İbnu'l-Hacib'in el-Kafiye'sini şerh ettiğini düşünecektir. Molla Halil, bu eserinde ancak gramerin klasik kaynaklarında yer alan ve dil felsefesi olarak bilinen birçok dağınık malumatı büyük bir ustalıkla bir araya getirmeyi başarmıştır. Bu kaynakların büyük çoğunluğunun İbnu'l-Hacib'in el-Kafiye'si için kaleme alınan şerhler ve bu şerhlerin haşiyelerinden oluştuğu görülmektedir.

Kaynakça

ABDUSSELAM, es-Seyyid Hamid, “Nazariyyetu İbn Malik fî'n-nazm ve'n-nass, Mecelletu'l-'arabiyye bi kulliyeti't-terbiyye”, Camiatu 'Ayn Şems, Kahire, c. XVIII, sayı II, ss. 1-28.

el-BÂBERTÎ, Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed, en-Nukûd ve'r-Rudûd fî Şerhi Muhteseri İbnu'l-Hâcib, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 2005.

el-BAĞDÂDÎ, İsmail Paşa, Hediyyetu'l-'ârifin, Daru İhyai't-Turasi'l-'Arabî, Beyrut, 1951.

CÂMÎ, Nûruddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed, el-Fevâ'idu'd-Diyâ'iyye, Seyda Yayınları, Diyarbakır, 2016.

ÇAĞMAR, M. Edip, Molla Halil El-İs'irdî'nin “Risâletun Fî İlmi't-Tecvîd” Adlı Eseri, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: II, Kasım 2009, s. 153-161.

ÇİÇEK, Halil, “es-Si'irdî, Molla Halil b. Hüseyin b. Halid el-Ömerî”, Uluslararası Siirt Sempozyumu, 19-21 Eylül, 2006, Siirt, ss. 372-385.

FÎYRÛZÂBÂDÎ, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kub, el-Kâmûsu'l-Muhît, (Thk: Komisyon), Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2005.

GÖKÇE, Cüneyt, “Molla Halil Es-Si'irdî, Hayatı, Eserleri ve Tekfir Problemine Bakışı (Nehcü'l-Enam Adlı Eseriyle Sınırlı)”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 20, Sayı 34, Temmuz–Aralık 2015, ss. 76-96.

İBN KÂDÎ ŞUHBE, Tabakâtu'n-Nûhat ve'l-Lugaviyyîn, (Nşr. Muhsin Ğıyâs), Necef 1974.

İBN MANZÛR, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, Lisânu'l-'Arab, (Thk. Amr Ahmed Haydar), Dâru's-Sadr, Beyrût, 2013.

İBNU'L-HÂCİB, Kitâbu emâli İbni'l-Hâcib, (Neşredenin Girişi) (Thk. Fahr Salih Süleyman) Daru'l-Cil, Beyrut, Trs.

-----, el-Kâfiye fî 'ilmi'n-nahv ve's-şâfiyye fî 'ilmeyi's-sarf ve 'l-hatt, (Thk. Salih Abdulazîm), Mektebetu'l-Adâb, Kahire, 2010.

YILMAZ, İbrahim, “İbnu'l-Hâcib, Hayatı Eserleri ve el-Kâfiye Adlı Eserinin İncelenmesi”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum,1997, sy. 13, s. 469-492.

ÖNCÜ, Mustafa, Molla Halil Es-Siirdî'nin “Basîretu'l-Kulûb Fî Kelâmi 'Allâmi'l-Ğuyûb” Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi, , Dicle

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2013, “Basılmamış Doktora Tezi”.

KARAKAYA, Nejdet, Bir Dilci Olarak Molla Halil es-Si‘irdî, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2006. “Basılmamış Yüksek Lisans Tezi”.

KEHHÂLE, Ömer Rıda, Mu‘cemu’l-muelifin, Muessesetu’r-risâle, Dımaşk, 1957.

KILIÇ, Hulusi, İbnü’l-Hâcib, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 1992.

el-MÜDERRİS Abdulkerim Muhammed, Ulemaunâ fi hidmeti’l-‘İlmi ve’-d-dîn,(Thk. Ali Karadağı), Daru’l-Hurriyye, Bağdat, 1983.

PAKIŞ, Ömer, Molla Halil es-Siirdî ve Tefsirciliği, Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul 1996, “Basılmamış Yüksek Lisans Tezi”.

-----, “Molla Halil es-Siirdî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 2005, ss. 250-251.

SEVGİLİ, Şeyh Fudayl, es-Siirdî, Tercemetu hâli ceddine’l- ‘alâ Molla Halil es-Siirdî, Siirt, 1980.

es-Sİ‘İRDÎ, Molla Halil, el-Kâmûs’s-sânî fi’n-nahv ve’s-sarf ve’l-ma‘ânî, (Thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi), Mektebetu Diyarbakır, 2012, I, 17.

-----, el-Kâfiye fi’n-nahv ve’s-sarf, (Thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi), Mektebetu Diyarbakır, 2011.

TAŞKÖPRİZÂDE, ‘İsâmuddîn Ahmed b. Mustafa, Miftâhu’s-Seâ‘de ve Misbâhu’s-Siyâde fi Mevdûâ’ti’l-‘Ulûm, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût 1985.

TÜRKMEN, Mehmet, “İbn-i Hâcib”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 3, Kayseri, 1989, s. 333-346.

ez-ZİRİKLİ, Hayrettin, el-Â‘lâm, Beyrut, 1993.

ZEBÎDÎ, Ebû’l-Fayd Muhammed Murtadâ, Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs, Dâru’l-Hidaye, Beyrût, 1980.